

*І.Г. Патер
(м. Львів)*

ДИПЛОМАТИЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (1914–1918 рр.)

Висвітлено дипломатичні акції Союзу визволення України у країнах Європи та Америки щодо розв'язання української проблеми в роки Першої світової війни.

Ключові слова: Союз визволення України, українська проблема

Союз визволення України було сформовано наддніпрянськими політичними емігрантами у Львові 4 серпня 1914 р. Наріжним каменем його діяльності була Українська самостійна держава. СВУ, виходячи із своїх політичних інтересів та маючи деяку підтримку певних кіл зовнішнього відомства Австро-Угорщини, розгорнув широку дипломатичну акцію, щоб знайти підтримку в інших країнах для розв'язання українського питання, як одного з головних чинників європейської політики під час війни.

Першою країною чорноморсько-балканського простору, куди спрямовувалася дипломатична діяльність Союзу, стала Румунія, яка після вибуху війни опинилася між “двома стільцями, не знаючи, на який сісти й що з собою робити”¹. Політична думка цієї країни роздвоїлася: більшість симпатизувала Антанті, меншість була виразно антиросійська. Але в її суспільстві існувала течія, правда, слабо репрезентована, яка з початку війни висловлювалася за абсолютну і безумовну нейтральність країни. У національній справі вона була тим суспільно-політичним осередком, в якому українське питання знайшло певне розуміння й підтримку. Це була румунська соціал-демократична партія².

Провідну роль у ній на той час відігравав Х. Раковський (пізніше голова уряду Української Радянської Республіки). 21 вересня 1914 р. з ним зустрілися представники СВУ М. Меленевський і Л. Ганкевич у редакції партійного органу “Люпта” (“Боротьба” – *І.П.*), де в присутності ще кількох румунських соціал-демократів було заявлено, що “українська справа є віссю балканської політики. Збудується Україна – Балкани отримають базу для спокійного розвитку”³.

Перебування М. Меленевського і Л. Ганкевича у Бухаресті було дуже коротким. Зібравши потрібну інформацію про настрої в Румунії й залишивши відозви та інші публікації Союзу у редакції “Люпти”, М. Меленевський і Л. Ганкевич поїхали до Софії. До речі, СВУ підтримував

зв'язок з Бухарестом переважно через кореспонденцію. До останнього згодом було надіслано рукопис брошури Л. Цегельського “Не освободителька, гнобителька народів” для друку румунською мовою. Вона побачила світ разом зі всіма відозвами Союзу, маніфестом Головної української ради та з додатком – етнографічною картою України.

На початку грудня 1914 р. у Бухаресті побував представник СВУ П. Дятлів, який повинен був займатися видавничими справами і транспортом літератури в Україну. На жаль, цього не сталося. Х. Раковський не поділяв політичної орієнтації Союзу, тому нелегальні зв'язки з Україною не були налагоджені.

У зв'язку з українською справою виникла опозиція в соціал-демократії Румунії. Остання заявляла про те, що існування незалежної румунської держави можливе при наявності трьох факторів – “ослаблення Росії, прилучення Бессарабії й утворення вільної України”. Напевно, якби вона перестала бути нейтральною країною, це було б зроблено тільки на користь Центральних держав. Така позиція відповідала намірам СВУ стосовно Балкан, але, на жаль воно репрезентувалося групою людей, яка не тільки серед румунського суспільства, а навіть у рядах соціал-демократії не мала вирішального впливу.

Під час приїзду до Бухареста представники СВУ дізналися про Союз визволення Бессарабії (СВБ) – єдину організацію в Румунії, що безкомпромісно вороже ставилася до Росії. На жаль, при загальних русофільських настроях у країні він не зміг вирости у поважну політичну силу та стати опертям для СВУ в його акції як у Румунії, так і в Україні. Проти Союзу визволення Бессарабії виступав Х. Раковський. Все ж те, що було зроблено для української справи у цій країні, то лише завдяки СВБ, насамперед зусиллям його засновника й провідника професора Земфіра Арборе⁴.

Як бачимо, в Румунії не бракувало політичних сил, прихильних українській справі. Вони були навіть у парламентських колах, але не відігравали провідної ролі в політичній думці. Її формулювали шовіністи та імперіалісти, що мріяли про “Романіє маре” (Велику Румунію – *І.П.*), яка мала виходити далеко за етнографічні межі останньої й збуджувала серед громадськості країни завойовницькі та асиміляційні плани стосовно сусідів.

Другою країною чорноморсько-балканського простору, куди Союз визволення України надіслав своїх представників, стала Болгарія.

Приїзд М. Меленевського і Л. Ганкевича до Софії щиро привітала місцева преса. Часопис “Камбана” (“Дзвін” – *І.П.*) з цієї нагоди писав, що представники СВУ знайдуть у Болгарії братній прийом, оскільки є заступниками спорідненого болгарам українського народу, який перебуває під нещадним гнітом царизму. Отож, Росія має програти у війні, що зумовить національне визволення України⁵.

М. Меленевський інформував Президію Союзу про головні політичні партії в Болгарії, їх орієнтацію у зв'язку з війною й ставлення до українського питання. Він підкреслював також, що в усіх заходах у Болгарії СВУ допомагає родина Шишманових, зокрема її голова, який добре орієнтувався в українській справі, опублікував у болгарській пресі багато статей про неї⁶.

На початку листопада 1914 р. Софію та Константинополь відвідали галицькі політики Л. Цегельський і С. Баран. Про візит представників ГУР до Константинополя голосно заявила місцева преса, а виявлене офіційними чинниками Болгарії й Туреччини зацікавлення українською справою дало змогу СВУ повніше розвивати свою акцію, зокрема з допомогою публікацій. Багато статей про діяльність Союзу помістили урядовий орган “Народни права”, стамбулістів “Новъ Вѣкъ”, найважливіші софійські газети “Утро” та “Дневникъ”, напівурядова “Воля”. У них друкувалися окремі розділи з брошури М. Грушевського “Огляд української історії”, яка також вийшла в Софії окремою книжечкою, В. Дорошенка “Політичні партії на російській Україні”, С. Рудницького “Україна й Українці”. Орган болгарських робітничих синдикатів “Соціалістически Прѣгледъ” опублікував велику статтю Л. Ганкевича про український пролетарський рух.

Найбільше популяризувала українську ідею серед болгарського народу “Камбана”, редактором якої був Христо Станчев, гарячий прихильник останньої. Навіть у русофільській газеті “Прѣпорецъ” (орган демократів) з'явилася стаття про українців болгарського поета С. Чилинчирова, а також його переклади деяких віршів Т. Шевченка.

Русофільський табір у Болгарії слабо реагував на українську пропаганду. Його преса дуже рідко друкувала ворожі виступи проти українців. Зате галицький москвофіл-емігрант Я. Романчук, що працював професором у Варні, випустив брошуру проти українства під назвою “Європейската война и русско-украинския вопросъ”. Вона спрямовувалася проти згаданої вище публікації Л. Цегельського. Автор, обстоюючи москвофільські позиції, заперечував окремішність українського народу, а українство взагалі вважав австрійським витвором та німецькою інтригою.

Л. Цегельський виступив з гострою критикою цих тверджень Я. Романчука, а заодно й болгарського русофіла Н. Бобчева, зокрема статті про українську справу, написану в москвофільському дусі й надруковану у книжці “Българска Сбирна”. Л. Цегельський опублікував як відповідь полемічну брошуру “Украинство нѣмска интрига ли є? Отговоръ на русофилитѣ Я. Романчукъ и др. Н. Бобчевъ”, в якій викрив і заперечив наклепницькі вигадки цих авторів щодо українців

та їхнього прагнення до незалежності. У виданні цієї брошури також допомагав І. Шишманов.

Брошури Л. Цегельського мали значний успіх. Їх високо оцінила болгарська преса. Пропаганда української справи на сторінках останньої преси свідчила про великий інтерес до неї. Вона висвітлювала багато повчального як в історичному розв'язку, так і в тогочасний період. Болгари ставилися до неї із симпатією й бажали українцям побудувати незалежну державу.

Українська справа в Болгарії набирала щораз більших масштабів. Її піднімали на народних вічах, які організовували переважно соціал-демократи з приводу війни. У Софії 24 січня 1915 р. відбулося зокрема віче, в якому взяли участь приблизно 5000 чол. На ньому було прийнято ухвалу, спрямовану проти російського царизму, а також висловлено підтримку у справі здобуття повної самостійності українським народом⁷.

Лідер групи незалежних соціал-демократів, посол до болгарського парламенту Н. Харлаков, об'їжджаючи країну, влаштовував робітничі збори, на яких згадував також про тяжку долю українців під пануванням російського царизму. Таким чином широкі болгарські маси знайомилися з українським питанням⁸.

На народному віче у Варні посол Г. Кирков підкреслив: “Росія загарбала Україну, щоб мати доступ до Чорного моря, а коли вона тепер хоче “визволити” інші народи Європи, то нехай наперед визволить у себе вдома українців, поляків і т.д.”⁹.

Такі прояви братерського почуття з боку болгар до України, виступи широких народних мас на підтримку національних прагнень українців, свідчили про великі масштаби діяльності Союзу.

Для популяризації українського питання в Туреччині на початку жовтня 1914 р. до Константинополя прибув М. Меленевський. У листопаді до нього приєдналися Л. Цегельський та С. Баран. Їхній приїзд привітав орган молодотурків “Jeune Turc” у статті від 6 листопада 1914 р. “Делегати, – писала газета, – будуть без сумніву прийняті тут із симпатіями, бо інтереси українців тісно пов’язані з інтересами Туреччини. Українська держава, якої жадають для себе українці, відділила б Росію від побережжя Чорного моря. Утворення неросійської слов’янської держави звільнило б Туреччину від політики інтриг і забаганок російського царства, яке змагає до того, щоб запанувати над Константинополем і морськими протоками”.

М. Меленевський провів ряд конференцій з членами молодотурецького комітету й представниками уряду, зав’язав контакти з військовими колами Туреччини. Найзначнішим досягненням для СВУ під час перебування його представників у Константинополі була зустріч М. Меленевського

з міністром внутрішніх справ Туреччини Талаат-беєм, який від імені уряду визнав самостійницько-державницькі інтереси українців і пообіцяв їм допомогти¹⁰. Інформацію з цього приводу розповсюдили всі австрійські та європейські часописи, її передали телеграфні агентства континенту.

Напередодні приїзду М. Меленевського до Константинополя Союз видав відозву до турецького народу, в якій закликав його до боротьби з російським царизмом в ім'я спільних інтересів України й Туреччини. Ця відозва була надрукована 20 жовтня 1914 р. в турецькому часописі "Tasfir i Efkiar". Тут же було вміщено інтерв'ю з М. Меленевським, в якому він охарактеризував долю українського народу у Росії та його боротьби за самостійність. Відозву передрукували всі найважливіші турецькі газети, а в європейській пресі з цієї нагоди з'явилася низка статей, які детально передали її зміст й розмови з делегатом СВУ¹¹.

Перебування і діяльність у Константинополі представників Союзу, викликали в турецькій пресі своєрідний український вибух. Частіше з'являлися статті про Україну, її народ, історію, відносини з Росією. До статей додавалася карта останньої. Дуже багато писалося про її економічний потенціал, підкреслювалося, що українські землі – найболючіше місце у російській політиці й тільки їх втрата може назавжди позбавити Росію тогочасної могутності.

Перебування представників СВУ було результативним для української пропаганди серед населення Туреччини. Один із членів Союзу Михайло Новаковський, розповідаючи про свої враження під час перебування на турецькій землі та спілкування з її народом, писав: "Говоримо з собою знаками, рекомендуємо себе – "Україна, Українці". А ті прості вояки, щирі прості, як первісні діти природи, зраділи і дають на всі способи знати, що вони розуміють, знають нас й показуючи на серце вигукують: "Україна – кардаш" (Україна – брат)¹².

Важливу роль для розуміння українського питання відіграла брошура "Україна, Росія і Туреччина", надрукована СВУ в Константинополі 1915 р. турецькою мовою. Вона призначалася для ознайомлення суспільства країни з українською політичною боротьбою. Книжечка складалася зі статей Л. Цегельського "Україна й Туреччина", М. Грушевського "Короткий огляд української історії", В. Дорошенка "Політичні партії на російській Україні", М. Меленевського "Культурна праця українців", А. Жука "Російська Україна в числах". У додатку містилися відозви до турецького народу і "До громадської думки Європи", платформа Союзу, а також карта Європи та України¹³.

З приводу поїздки представників СВУ до Константинополя, крім повідомлень і заміток, в усіх австрійських та німецьких часописах друкувалися статті, серед яких варто відзначити публікацію професора Івана

Пулюя “Туреччина й Україна” у празькій газеті “Bohemia”, що була передрукована в інших органах преси. У ній вказувалося на необхідність поразки Росії у війні на користь України і Туреччини¹⁴.

Таким чином, українська справа набирала все більшої ваги на політичній арені Європи. Об’єктивні обставини ставили її в центрі велетенської боротьби, що мала закінчитися знищенням “російської небезпеки” та утворенням незалежної української держави як гаранту мирного європейського розвитку. Це розуміли численні політики, вчені, уряди держав, ворожих Росії.

Діяльність Союзу знайшла широкий відгомін й у Швеції та Норвегії завдяки його представникам – М. Січинському, О. Назаруку й О. Рев’юку.

27 липня 1914 р. М. Січинський надрукував в авторитетній робітничій газеті “Stdlands Folkblad” велику статтю про гноблення українського народу у Росії та Австрії, а також переклад розділу про останній і Російську державу з праці німецького професора Отто Геча “Росія”. Крім того, він подав інформаційний матеріал про історію України, на основі якого Свен Оден (приват-доцент Стокгольмського університету – *І.П.*) опублікував у центральному органі робітничої партії “Sozial-demokraten” та в інших газетах статті про українців як союзників шведів у боротьбі проти московської навали і про тогочасну українську справу. В інших часописах також містилися історичні, географічні й економічні відомості про Україну¹⁵.

27 серпня 1914 р. СВУ видав відозву, в якій підкреслювалося, що “старі традиції шведсько-українського союзу будуть відновлені знову, а нейтральна Швеція та вільна, незалежна Україна до віку зістануться у братерському союзі, щоб боронити себе, культуру, добробут і мир від московського варварства та ненажерливості”¹⁶.

Все ж шведська громадськість була мало поінформована про український рух. Омелян Рев’юк – один із представників Союзу – 23 вересня 1914 р. писав до його Президії: “В Швеції вдалося мені віднайти кількох політиків для ідеї самостійності України”. Він шкодував, що дуже мало надходить до цієї держави відомостей про Східну Європу й навіть освічені люди не знають про існування окремої української мови.

Завдяки публікаціям О. Рев’юка у шведській пресі, його публічному виступу в Стокгольмському ліберальному клубі, на якому були присутні міністр Г. Брантінг, численні журналісти і вчені, серед яких відомий історик, професор Г. Єрне, знані славісти д-р Арне та д-р Єнсен й інші, громадськість країни дізналася про українське питання. Крім того, О. Рев’юк на запрошення, отримане, як він писав, “від одного датського професора”, прочитав у Копенгагені лекцію про українську справу.

Після виїзду О. Рев'юка до Америки в Швецію прибув інший представник СВУ Осип Назарук, який мав повноваження і для Норвегії, де двічі зустрічався з президентом стортингу (парламенту – *I.П.*) цієї країни Й. Ловландом, міністром закордонних справ Н. Ігленом, обговорював з ними питання війни та ставлення до неї українського народу¹⁷.

У Швеції О. Назарук зав'язав контакти з багатьма політиками, вченими, редакціями часописів, розповсюджував видання Союзу. Він тепло відгукувався про Альфреда Єнсена, який на той час був найбільшим знавцем і популяризатором українства в Швеції. Проте все ж Єнсен вважав державну самостійність України гіршою справою, ніж бути членом автономії у складі Росії. Ця позиція сильно вплинула на О. Назарука. “Тому, – писав О. Назарук до Президії СВУ 6 січня 1915 р., – треба би багато попрацювати, щоби справа набрала розголосу”. Він відзначав, що для популяризації українського питання в Скандинавії необхідно залучити людину, яка б добре знала історію, зокрема історію церкви на сході, філософію й могла швидко написати статтю не тільки про українсько-польські, а про політичні відносини в Австро-Угорщині взагалі. “Тут сильно знадобив бися І. Крип'якевич”, – писав О. Назарук¹⁸.

У листах до Союзу останній просив надсилати до шведської преси тематичні статті про Галичину, Наддніпрянщину, Буковину, Закарпаття, українців в Америці та Приамур'ї, а також достовірний статистичний матеріал про кількість українських кафедр і студентів в університетах, народних шкіл, економічних інституцій, культурно-громадських організацій, часописів, популярних видань тощо. Завдяки О. Назарукові з'явився ряд статей про українську справу в норвезькій “*Morgenbladet*” та в шведських часописах – публікації Єнсена, Єрне і Стадлінга. Крім того, він просив Президію СВУ надсилати свої видання до Скандинавії, особливо до Норвегії, звідси “вістки про українську справу дійдуть скоро й до Англії”. Зрештою, ця ситуація ще раз підкреслила, що українське питання стояло у центрі європейської політики.

До українського руху політичні організації Італії ставилися по-різному. Представник Союзу Олекса Семенів повідомляв Президію, що найбільша італійська русофільська партія сильно зорганізована, має значні фонди. Із самого початку війни вона дуже негативно сприйняла українське питання, називаючи платформу СВУ “політичною помилкою або комбінацією інших держав”¹⁹.

Італійська преса неоднаково оцінювала національну проблему українців, передруковуючи різноманітні матеріали з іноземних газет, передусім англійських, французьких, іспанських. Всі вони були фактично проросійськими і пропольськими. Преса не хотіла публікувати статті про українське питання. Навіть соціалістична “*Avanti*” не подала інформацію

О. Семеніва, а Б. Муссоліні, який був тоді її редактором, заявив: “На разі не відповідає розміщення цієї платформи (Союзу – *І.П.*) в часописі “Avanti”²⁰.

Однак завдяки заходам та публікаціям О. Семеніва, італійські політичні й громадські діячі почали ширше цікавитися українським рухом.

Громадськість країни із симпатією ставилася до українців. Останній відзначав, що були випадки, коли італійські депутати у парламентах робили звіти і говорили про необхідність визволення Польщі та Фінляндії, то їм кричали: “А Україна?!” і вони додавали “й Україна”. А взагалі, підкреслював він, “італійський кабінет знає досить докладно про нашу справу”²¹.

В Італії було опубліковано брошури М. Грушевського про історію українського народу та С. Рудницького про Україну. “Взагалі, за кордоном, – писав О. Семенів, – більше значення мають ті брошури, які були надруковані ще перед або під час війни, але зі вступною статтею видного їх діяча і в них вдома або й тут з нейтральної держави”. Інформаційна діяльність СБУ в Італії була не тільки успішною у середині країни, а і мала завдяки діям його представництва розголос в інших державах Європи²².

Війна надзвичайно ускладнила комунікацію між Центральними державами й Північною Америкою. Але все-таки інколи доходили звістки про український рух і до Сполучених Штатів. Перш за все варто відзначити, що американська українська преса підтримала Центральні держави. Українці у США утворили “Українську народну раду”, яка взяла на себе організацію віч та збирання фондів. На вічах висловлювалися протести проти російської окупації Галичини, вивезення до Росії видатних діячів України, зокрема М. Грушевського й митрополита А. Шептицького. Ці протести доводилися до відома громадськості та відсилювалися до відповідних посольств.

До грудня 1914 р. відбулося близько 500 віч, у яких взяли участь не тільки українці, а й визначні американські громадсько-політичні діячі.

Крім популяризації українського питання в Сполучених Штатах, збиралися також добровільні пожертвування для національної боротьби українців. У “Фонд визволення України”, утворений при “Українській народній раді”, на грудень 1914 р. було зібрано 24 785 доларів. Газета “Америка” з Філадельфії збрала для тих, що “потерпіли від війни”, 12 тис. доларів, на фонд оборони М. Січинського – 5 тис. доларів, а новозаснований “Фонд українських січових стрільців” – 978 доларів²³.

Для американців видавалися книжки: “The Ukraine and the Ukrainians” („Україна та Українці”), “The Ukrainians and European War” („Українці й європейська війна”), “Russia, Poland and the Ukraine” („Росія,

Польща та Україна”), “Russian Plot to seize Galicia” („Російське знищення Галичини”), “Ukraine’s Claim to Freedom” („Змагання України до волі”).

Слід зазначити, що при “Українській народній раді” існувало також “Інформаційне бюро”, метою якого було надавання допомоги під час війни європейським українцям у пересиланні листів і грошей. З часом воно розширило межі своєї діяльності, перетворившись у більшу інституцію “Американсько-Українське бюро”. Воно звертало значну увагу на інформацію про українське питання в світі й українсько-американські відносини.

Значну роботу в пропаганді української справи в Америці проводили Д. Раффалович, який у кінці 1914 р. виїхав у США, та О. Рев’юк, що прибув туди раніше і навіть мав намір зустрітися з президентом країни²⁴. Обидва представляли СВУ.

Канадські українці інформували громадськість своєї країни про українське питання, використовуючи матеріал із часописів, надісланих Союзом. Вони сердечно дякували за це й підтримували національно-визвольну боротьбу України.

Перед війною до широких кіл Європи не доходила ніяка інформація про український народ, а якщо і з’являлися якісь публікації, то переважно це були ворожі наклепи. Можна стверджувати, що між українським народом та світовою громадською думкою стояв мур, зведений пильною працею ворогів України. Він ховав її перед широким світом і не давав нікому побачити тяжке становище її народу. Завдяки діям СВУ цей мур рухнув, а війна спрямувала погляди народів Європи на несправедливо забутих українців. З її початком всі політичні сили прагнули якнайбільше дізнатися про становище українського народу. Таке зацікавлення світу українською справою відображалось передусім у численних матеріалах іноземної преси. Союз вважав це своїм значним здобутком. Велика історична хвиля, підкреслював СВУ, ніби чародійною силою висунула одночасно серед найважливіших світових питань також справу українського народу²⁵.

¹ National Archive of Canada (The Andry Zhuk Collection). – MG 30. – С. 167. – Vol 15. – File 25.

² Там само. – С. 167. – Vol. 7. – File 36.

³ Там само. – С. 167. – Vol. 15. – File 25.

- 4 Там само.
- 5 Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – 1914. – № 2. – 27 жовт. – С. 10.
- 6 MG 30. – С. 167. – Vol. 7. – File 35.
- 7 Вістник. – 1916. – № 7–8. – Січ. – С. 23.
- 8 Там само. – № 21–22. – Черв.-лип. – С. 17–18.
- 9 Там само. – 1915. – № 23–24. – 15 серп. – С. 18–19.
- 10 Там само. – 1914. – № 9. – Лют. – С. 17.
- 11 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 13–14.
- 12 Там само. – 1914. – № 5–6. – 31 груд. – С. 3.
- 13 Там само. – 1915. – № 7–8. – Січ. – С. 24.
- 14 Вістник. – 1915. – № 7–8. – Січ. – С. 17.
- 15 Там само. – 1914. – № 5–6. – 31 груд. – С. 9–10.
- 16 Там само. – 1915. – № 7–8. – Січ. – С. 22–23.
- 17 Там само. – 1915. – № 11–12. – Берез. – С. 15.
- 18 MG 30. – С. 167. – Vol. 7. – File 44.
- 19 Там само. – File 30.
- 20 Там само.
- 21 Там само.
- 22 Там само.
- 23 Вістник. – 1916. – № 11–12. – 6 лют. – С. 88.
- 24 MG 30. – С. 167. – Vol. 8. – File 1.
- 25 Вістник. – 1915. – № 9–10. – Лют. – С. 15.